

Лингвистичен модел за установяване на каузалност при пословиците

Румяна Петрова

A Linguistic Model for the Identification of Causality in Proverbs. The paper presents an empirical linguistic model for the explication of the logical category of causality in English and Bulgarian proverbs.

Key words: *Paremia, proverb, proverbiology, causality, deep structure, surface structure, cultureme.*

Пословиците са едноизреченски автосемантични художествени текстове, които съдържат послания и културени - културни същности с ярки аксиологически характеристики. От тях пословиците за каузалност като *Familiarity breeds contempt* (Фамилиарността поражда презрение)¹¹, *Grasp all, lose all* (Всичко заграбваш, всичко изгубваш), *Practice makes perfect* (Упражняването води до съвършенство), *Който се учи, той ще сполучи*, *Добрата мисъл е половин здраве*, *Занаят не тегли глад* и мн. др. съставляват значителен дял в паремийните системи в английския и българския език. Добър пример за това е фактът, че в популярния сборник на съвременни английски пословици *Proverbs Archive: 423 English Proverbs* [1] от общия брой текстове каузалните пословици са повече от половината - 52 %.

За **каузалност** говорим, когато логическата структура на пословичното изречение представлява двойка от **причина и следствие**. Наблюденията показват, че най-често причината е определено положително или отрицателно човешко качество, а следствието – произтичащ от него добър или лош резултат. Каузалната логическа структура стои в основата на дидактичния и назидателен характер на паремийния жанр, тъй като чрез нея по съвсем нагледен начин се показва взаимозависимостта между определени човешки качества и прояви и техните конкретни следствия. Освен това, понеже в каузалните пословици често се виждат последиците на добрите и лошите деяния за самите извършители във вид на възмездие, награда, отплата, или друг хубав или лош резултат, те в най-висша степен характеризират фундаментални нравствени категории като справедливо и несправедливо, добро и зло, правилно и неправилно, приемливо и неприемливо, полезно и вредно и др. И понеже тези пословици са представителни за паремийния пласт на езика, който сам по себе си пресъздава портрета на един народ, изводите, направени въз основа на тях, могат да се отнасят за цялата лингвокултура.

В провербиологията (науката за пословицата, традиционно известна като паремиология) каузалността е често коментирана характеристика. Тя е била обект на интерес най-вече на паремиолозите структуралисти от втората половина на 20-ти в. като основателя на структурната паремиология Г. Л. Пермяков, структуралиста А. К. Жолковски, известния естонски паремиолог Арво Крикман, създателя на международната типология на пословиците финландския паремиолог Мати Кууси и мн. др. Г. Л. Пермяков [2] разработва универсална класификация на типовете пословици, която се основава на логическата им структура. Според нея всички съществуващи пословични изречения са варианти на четирите основни логико-семиотични инварианта, представени в таблицата по-долу:

¹¹ Преводът от английски и руски език в тази работа е наш. – Р.П.

Пореден брой	Значение
Инвариант IA	Ако едно нещо притежава някакво свойство, то то притежава и друго свойство.
Инвариант IB	Ако има едно нещо, то има и друго.
Инвариант IIA	Ако едно нещо е свързано с друго нещо и притежава някакво свойство, то и другото нещо притежава същото свойство
Инвариант IIB	Ако едно нещо притежава някакво (положително) свойство, а второ нещо не го притежава, то първото нещо е за предпочитане.

За описание на втората логико-семиотичната група - Инвариант IB - от тази класификация А. К. Жолковски [3] въвежда логическия термин импликация (причинно-следствена връзка, при която има условност) и съответната ѝ формула "ако р, то q".

Арво Крикман предлага друга класификация, която има общи черти с тези на Г. Л. Пермяков и на А. К. Жолковски. Според А. Крикман [4] "съществуват два вида синтактични суперструктури на пословиците и те условно могат да бъдат наречени "паремийно съпоставяне и "паремийна импликация" [...]. Общата семантична интерпретация на първия тип е "А е съпоставимо с Б" или още по-точно "А прилича на Б" и "А се различава от Б" [...]. "Паремийната импликация" [...] е с общата семантична интерпретация "от А следва Б", или по-точно "ако А, то следователно ще бъде (е било) Б", или "ако А, то направи Б".

В това разсъждение на А. Крикман се съдържа идеята за каузалността, която обаче не е достатъчно ясно разграничена от импликацията, макар и изразът по-горе „или по-точно "ако А, то следователно ще бъде (е било) Б", или "ако А, то направи Б" да подсказва за това разграничение. Изобщо, паремииолозите по-често си служат с термина импликация за изразяване на каузалност.

Нашето становище е, че импликацията и каузалността, макар и много близки по значение, не са синоними, а са в отношение на част към цяло; импликацията е вид каузалност, при която е налице условие, което следва да се удовлетвори. По тази причина тя се описва с формулата "ако р, то q" и с израза "ако А, то Б". Според нас още по-точната семантична интерпретация на този израз е „ако се удовлетвори дадено условие А, то се получава Б". Каузалността също може да се опише с израза "ако А, то Б", но още и с „от едно нещо (А) следва друго нещо (Б)", „едно нещо (А) е причина за друго нещо (Б)", „едно нещо (А) поражда друго нещо (Б)", „в резултат на едно нещо (А) се получава друго нещо (Б)" и др. под. При каузалността следователно е налице такава последователност от причина и следствие, при които причината може да бъде, но може и да не бъде непременно условие за постигане на резултат. Пример за това е пословицата *Ако не видиш злото* (условие), *не познаваш доброто*, където „ако р" може да се замести с „ако не видиш злото" (условие), а „то q" се заменя с „то не познаваш доброто". Но смисълът на същата пословица може да се изрази още и с парафразата „Изтърпяването на злото води до оценяване на доброто", т. е. тя е едновременно имплективно-каузална и неимплективно-каузална. От друга страна обаче английската каузална пословица *Like begets like* (Подобното поражда подобно), не може да се опише с формулата за импликация "ако р, то q", тъй като, ако се трансформира по тази формула, се получава изречението „If something is like, then it begets like", което е неприемливо и неправилно, т. е. тя е неимплективно-каузална.

Следователно за описание на логическата структура на пословиците за каузалност е по-удачен начинът, предложен от А. Крикман, но към означенията **A** и **B** следва да се добави и стрелка - ►. В получената формула **A ►B** знакът **A**

означава човешко качество или проява, **Б** – тяхно следствие, а стрелката ► изразява причинно-следствената връзка между **А** и **Б** и линейната последователност между причината и следствието. По получената формула пословицата *Който се учи, той ще сполучи* може да се преобразува в изречението “Ученето (**А**) води до (►) сполука (**Б**)”; по същия начин изречението *Haste makes waste* (Бързането прави загуби) може да се представи като „Бързането (**А**) води до (►) загуби (**Б**)”.

Очевидно е, че формулата **А ►Б** дава по-добра възможност за изразяване на причинно-следствена връзка от формулата за импликация “ако р, то q” по две причини. Първо, както вече бе пояснено, тя обхваща условните изречения, които са езиковият израз на логическата категория импликация, но не се изчерпва с тях, и второ – и това трябва специално да се подчертае – тя изключва някои **привидни импликации** като *If something works, don't tinker with it* (Ако нещо работи, не си играй с него). Тази пословица формално съдържа формулата “ако р, то q” и в нея синтагмата *If something works* изразява условие (if-clause). Но тя не е импликация, тъй като ако я преобразуваме по формулата “ако р, то q”, ще се получи изречението „If something works, you don't tinker with it”, което е неправилно и неприемливо.

Целта на настоящата разработка е да представи лингвистичен модел на формулата за изразяване на каузалност **А ►Б. Това на практика означава да се дадат възможните ѝ „преводи” в краен брой изречения на английски и български език, с помощта на които става възможно установяването на наличие или липса на каузалност в пословиците.**

Като видяхме, идентифицирането на каузалността се осъществява с езиковата трансформация **текстово преобразуване**. По същество всяко текстово преобразуване представлява вътрешен превод на даден текст на един език в друг текст на същия език, т. е. Текст 1 се преобразува в Текст 2, при което Текст 2 запазва смисъла на Текст 1, но в Текст 2 настъпват промени в лексикалния състав и – понякога – в синтактичния строеж.

За езиково „превод” на формулата **А ►Б предлагаме следните изречения на английски и български език:**

1. Ако условието А се изпълни, то Б. (Ако условието А не се изпълни, то Б.)

If the condition A is satisfied, then B. (If the condition A is not satisfied, then B.)

2. А води до / не води до (предполага / не предполага, поражда / не поражда, дава / не дава, причинява / не причинява) Б.

A leads to / doesn't lead to (presupposes / doesn't presuppose, entails / doesn't entail, engenders / doesn't engender, gives / doesn't give, causes / doesn't cause) B.

3. От А следва / не следва Б (Б следва / не следва от А).

From A follows / doesn't follow B (B follows from / doesn't follow from A)

4. В резултат на (следствие от) А се получава / не се получава (става / не става) Б.

A results in / doesn't result in B.

Като се следва предложения моделът, пословицата *От луд и пиан научаваш истината* може да се трансформира в четирите типа изречения:

Ако някой е луд и / или пиан, от него се научава истината.

Лудостта и пианството водят до научаване на истината.

От лудостта и пианството следва научаване на истината.

В резултат на лудостта и пианството човек научава истината.

По същия начин, пословицата *Трудът е здраве и живот* може да се трансформира във 2-рото и 4-тото изречение:

Трудът дава здраве и живот.

В резултат от труда човек има здраве и живот.

Пословицата *Experience is the mother of wisdom* (Опитът е майка на мъдростта) може да се трансформира също в четири изречения:

If a person is experienced, he (she) is wise.

Experience leads to (engenders, gives) wisdom.

From experience follows wisdom.

Experience results in wisdom.

Пословицата *Fortune favours the fools* (Добрата съдба облагодетелства глупците) също може да се трансформира в четири изречения:

If a person is foolish, he (she) is fortunate.

Foolishness leads to (gives, presupposes, entails, causes) fortune.

From foolishness follows fortune.

Foolishness results in fortune.

В резултат на това текстово преобразуване, като се прилага критерият за правилност и приемливост, може бързо и лесно да се отделят пословиците с каузална логическа структура от тези, които не са такива. Така например пословицата *Варди се от злото, докато не е дошло* не е каузална, защото при преобразуването ѝ се получават изречения, които са неприемливи и неправилни:

Ако се вардиш от злото, то не е дошло.

Варденето от злото води до идването му.

От варденето от злото произтича идването му.

В резултат на варденето от злото, то не е дошло.

Подобна на нея е и английската пословица *Moderation in all things*. И при нея при преобразуването се получават неприемливи и неправилни изречения:

If there is moderation, it is in all things.

Moderation leads to all things.

From moderation follow all things.

All things result from moderation.

Тези резултати означават, че пословицата не е каузална.

В резултат от прилагането на операцията текстово преобразуване по предложения модел бяха открити немалко пословици, в които едновременно „съжителстват“ не една, а две логически структури - каузалност, която, както бе показано, се изразява с изречението „От А (едно нещо) следва Б (друго нещо)“ и отношение от типа обект – предикат (предмет – свойство), чиято семантична интерпретация е „А (някой / нещо) има Б (някакво свойство)“. Такъв пример е пословицата *Имане без труд лесно се пилей*. В нея синтагмата *имане без труд* е обектът (предметът, А), а синтагмата *лесно се пилей* – предикатът (свойството, Б). Връзката обект (предмет) – предикат (свойство) в тази пословица се вижда в текстовото преобразуване по-долу:

Придобитото без труд имане (А) има свойството лесно да се пилее (Б).

В същото време обаче тази пословица се поддава и на трансформацията за установяване на каузалност, както е видно от получените изречения:

Ако имането е придобито без труд, то лесно се пилее.

Имането без труд води до (предполага, поражда) лесно(то му) пилеене.

От имане без труд произтича лесно пилеене.

В резултат на (вследствие на) това, че имането е било получено без труд, то лесно се пилее.

Дотук бяха представени примери на пословици с пряко значение. В паремийните пластовете на английския и българския език обаче много често се срещат и изречения с преносно значение, при които цялата пословица представлява метафора. Такива са *Капка камък копае*, *Три пъти мери, веднъж режи*, *One swallow does not make a summer* (Една лястовица не прави лято) и мн. др. Установяването на каузалност при тях изисква, преди да се пристъпи към горната процедура, да се

направи трансформация на преносното в пряко значение. Това става чрез текстовото преобразуване, известно като **тълкуване**, или претълкуване, което обикновено се прилага и при басните и алегорите. При него повърхнинната структура на пословицата - буквалният ѝ текст, съдържащ образа или метафората - се претълкува, както видяхме в примерите по-горе, в дълбинната структура – логемата. Тя няма художествена стойност, но с нея се изразява ясно и недвусмислено смисълът на пословицата, нейната поука.

И така, текстът *Калка камък колае* първо се претълкува в „Търпението, постоянството и упорството водят до успех“. Едва след установяването на логемата, се прилага моделът 1–4, при което се получават следните три преобразувания:

Ако човек е упорит, търпелив и постоянен, той успява.

Търпението, постоянството и упорството водят до успех.

От търпение, упорство и постоянство следва успех.

В резултат на търпение, постоянство и упорство човек успява.

Тези изречения са правилни и приемливи и това показва, че пословицата е каузална.

По същия начин, за да се провери, дали английската пословица *Birds of a feather flock together* (Птици с еднакви пера се събират заедно) е каузална, текстът ѝ трябва първо да се трансформира в съответната логема - „People with similar qualities attract each other“ (Хора със сходни качества се привличат). Към нея се прилага моделът 1–4 и в резултат се получават изреченията:

If people are similar, they attract each other.

Similarity leads to mutual attraction.

From similarity follows mutual attraction.

Similarity results in mutual attraction.

Тези изречения са правилни и приемливи, което означава, че пословицата е каузална.

Предложеният в тази работа модел за установяване на каузалност може да претендира за известна универсалност по отношение на паремийния пласт на английския и българския език, тъй като е изведен от текстовете в седемнадесет популярни сборника със съвременни, често употребими английски и български паремии [5]. Възможно е обаче моделът да бъде разширен с повече изречения. Би могло също така да се изследва още по-задълбочено евентуалното родство между каузалността и отношението обект - предикат (предмет - свойство), тъй като бе открит езиковият му израз в паремийния пласт на езика – пословиците с двойна логическа структура, за които стана дума по-горе.

Освен това, ако се направят необходимите промени и допълнения, моделът за установяване на каузалност би могъл да се използва и при анализ на други, по-големи художествени текстове като притчи, приказки, разкази и др.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Proverbs Archive: 423 English Proverbs.- In: www.thefreedictionary.com

[2] Пермяков, Г.Л. Основы структурной паремиологии. Москва, „Наука“, 1988, с. 22-23.

[3] А. К. Жолковский, А.К. К описанию выразительной структуры паремии (разбор одной сомалийской пословицы). – В: Паремиилогический сборник. Пословица. Загадка. (Структура, смысл, текст). Пермяков, Г. Л., сост., ред. и предисл. Москва, 1978, с. 138-139.

[4] Крикман, А. Опыт объяснения некоторых семантических механизмов пословицы. – В: Паремиилогические исследования. Сб. статей. Г.Л. Пермяков, сост. и ред. Москва, 1984, с.149-178.

[5] За списъка на източниците вж. Румяна Петрова Стоянова. *Автореферат на дисертация за придобиване на образователната и научна степен „доктор“*

(Лингвокултурологично съпоставително изследване на английски и български пословици). София, БАН – Институт за български език / Русе, 2006, с. 47 – 48. Общият брой английски и български изречения в ексцерпираниите източници е около 30 000.

За контакти:

Гл. ас. д-р Румяна Петрова Стоянова, кат. Европеистика, РУ „А. Кънчев“, гр. Русе, тел. (+359 82) 888 810; E-mail: roumyanapetrova@yahoo.com

Докладът е рецензиран.